

## Friuli-Wenecja Julijska

### Zróżnicowanie językowe

Położony na północno-wschodnim krańcu Włoch, przy granicy z Austrią i Słowenią, liczący niewiele ponad 1,215 mln mieszkańców region Friuli-Wenecja Julijska zajmuje powierzchnię niecałych 8 tys. km<sup>2</sup>. Wędrowanie po nim to odkrywanie bogactw krajobrazowych i architektonicznych, to podróż od alpejskich wzniesień przez zielone, przestronne doliny aż ku brzegom Adriatyku. Słowo, które najlepiej charakteryzuje ten region, to „różnorodność”. Widoczna jest ona pod każdym względem: geograficznym, klimatycznym, historycznym, architektonicznym, kulturowym i językowym. Mieszą się w nim wpływy i ślady obecności Rzymian, Gotów i Longobardów. Kultura włoska przeplata się z friulską, słoweńską, germańską, a także ladińską i wenecką. Już sama nazwa regionu wskazuje na współistnienie dwóch odrębnych obszarów. Obecne terytorium Friuli-Wenecji Julijskiej powstało bowiem z połączenia terenów leżących pomiędzy rzekami Livenza i Timavo, ziem ciągnących się od Alp do Adriatyku (historyczne granice Friuli) oraz obszarów, które dopiero po zakończeniu II wojny światowej przypadły Italii (Wenecja Julijska)<sup>1</sup>.

Pierwszy człon nazwy regionu, Friuli, wywodzi się z połączenia wyrazów „Forum Iulii”. Mianem tym w starożytności nazywano dzisiejsze miasteczko Cividale del Friuli, a z czasem także coraz rozleglejsze tereny wokół niego. Określenie „Wenecja Julijska” zaproponował w 1863 roku Graziadio Isaia Ascoli, języ-

---

<sup>1</sup> L. De Clara, *I Friulani*, [w:] *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, a cura di M. Jarc, Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi, Trieste 2001, s. 45-46. W artykule wykorzystałam fragmenty opublikowanego w 2013 roku tekstu *Friuli-Wenecja Julijska – spotkanie czterech kultur*, nie jest on jednak wiernym powtórzeniem poprzedniego artykułu, został uzupełniony o wątki poprzednio pominięte lub jedynie wspomniane, inne z kolei zostały rozbudowane. Zrezygnowałam z ponownego przedstawienia rysu historycznego, skupiając się na kwestiach współczesnych. Historia regionu została ponadto opisana przez Joannę Woźniakiewicz w monografii: J. Woźniakiewicz, *Języki kaszubski i friulijski. Zagrożenia i szanse. Porównanie stopnia zaawansowania procesów odchodzenia od języka*, Księgarnia Akademicka, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Kraków–Gdańsk 2013.

koznawca i założyciel Friulskiego Towarzystwa Filologicznego (Società Filologica Friulana), jako alternatywę dla ówczesnie używanej nazwy „Litorale Austriaco” (Österreichisches Küstenland). Nazwa „Wenecja Julijska” przywołała na myśl podział Italii dokonany przez cesarza Augusta w I wieku p.n.e. i miała podkreślać włoskość tych terenów<sup>2</sup>. W dwudziestoleciu międzywojennym terminem tym określano całość ziem leżących na wschód od Wenecji Euganejskiej, w ramach ówczesnych granic, w tym również tereny friulskie<sup>3</sup>. Jednocześnie w dokumentach ISTAT prowincja Friuli była wydzielana z Wenecji Julijskiej. Oficjalnie nazwa Friuli-Wenecja Julijska zaczęła być używana w 1947 roku, z inicjatywy Tiziano Tessitoriego<sup>4</sup>. Parlamentarzyści zatwierdzili powstanie regionu głosowaniem w dniu 27 stycznia 1947 roku<sup>5</sup>.

Scalono zatem w jeden region ziemie, które na przestrzeni dziejów pozostawały pod różnymi wpływami politycznymi. Północna część jest najbardziej alpejska pod względem etnicznym i językowym, na południe od gór dominuje kultura

---

<sup>2</sup> Ascoli ukuł termin „Trzy Wenecje”, na określenie Wenecji Właściwej (Venezia Propria), Wenecji Trydenckiej (Venezia Tridentina) i Wenecji Julijskiej (Venezia Giulia), dwa lata po zjednoczeniu, kiedy wciąż trwały walki o przyłączanie kolejnych ziem. Dowodził konieczności wprowadzenia włoskiego nazewnictwa dla wyraźnego podkreślenia przynależności ziem do Italii, stąd idea wyodrębnienia trzech Wenecji – jako terenów zbliżonych pod względem językowym i kulturowym. Więcej zob. M. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale. 1866-2006*, il Mulino, Bologna 2007, *Saggi*, 661. Prace nad wyodrębnieniem regionu wywoływały spory polityczne. Wśród polityków nie było jednomyślności w kwestii ustalenia granic, nazwy oraz przyznania regionowi statusu specjalnego. Tiziano Tessitori domagał się wyodrębnienia Friuli, alternatywne stanowisko zajmował poseł Fausto Pecorari, proponując nazwę „Region julijsko-friulski i Zara” (Regione giulio-friulana e Zara). W czasie kluczowej dyskusji nad wydzieleniem regionów autonomicznych (pierwotnie zaplanowano cztery: Sycylia, Sardynia, Trydent-Górna Adyga oraz Dolina Aosty), Pecorari zgłosił poprawkę: dodanie piątego pod wspomnianą nazwą. Powoływał się przy tym na konieczność troski o ziemie sporne (chodzi o traktat pokojowy). Jak skometował w pamiętnikach Tessitori, „to oczywiście, że Pecorari chce dochodzić włoskości wszystkich terenów wyrwanych Italii na mocy traktatu pokojowego [...]”. Cyt. za: M. Meloni, *Tiziano Tessitori*, Studio Tesi, Pordenone 1993, s. 47, *Civiltà della Memoria*, 12. Ostatecznie Tessitori, po konsultacjach z przedstawicielami mającego się ukonstytuować regionu, zgłosił poprawkę do poprawki Pecorari, z zapisem Friuli-Wenecja Julijska, domagając się przyznania mniejszościom autonomii przynajmniej w kwestiach językowych oraz próbując pogodzić Friulijczyków i Słowian. 27 giugno 1947-27 giugno 1947. 70 anni dalla concessione dello Statuto speciale al Friuli Venezia Giulia, „Lectio” della prof.ssa Lucia Comelli, [on-line:] [http://www.consiglio.regione.fvg.it/export/sites/consiglio/hp/eventi/eventi\\_al\\_legati/-Tiziano-Tessitori\\_27.06.17\\_Buona.pdf](http://www.consiglio.regione.fvg.it/export/sites/consiglio/hp/eventi/eventi_al_legati/-Tiziano-Tessitori_27.06.17_Buona.pdf) – 20 IX 2018.

<sup>3</sup> *Il mistero del trattino scomparso*, [on-line:] [http://www.ilfriuli.it/articolo/Politica/Il\\_mistero\\_del\\_trattino\\_scomparso/3/166141](http://www.ilfriuli.it/articolo/Politica/Il_mistero_del_trattino_scomparso/3/166141) – 17 IV 2018.

<sup>4</sup> Co ciekawe, do niedawna posługiwano się zapisem z myślnikiem, jednakże od pewnego czasu przyjął się również zapis alternatywny: Friuli Wenecja Julijska. W dokumentach regionalnych jest on stosowany najczęściej, w dokumentach państwowych spotyka się zapis tradycyjny.

<sup>5</sup> Miał wejść w życie 1 stycznia 1948 roku, ale na przeszkodzie stanęły wydarzenia polityczne. Ostatecznie dopiero dwie dekady później zatwierdzono statut autonomii.

friulska, najbardziej rozpowszechniona, zaś obszary wschodnie zamieszkuje ludność słoweńska. Ten niewielki region jest pograniczem o skomplikowanej i nierzadko trudnej przeszłości, naznaczonym doświadczeniem masowej emigracji, walką o zachowanie etnicznej tożsamości oraz kulturowej i językowej wielogłosowości. Współistnienie różnych kultur, tradycji i stylów życia w nieunikniony sposób niesie z sobą konflikty i napięcia. Bolesna historia, różnie zapamiętana i interpretowana, jest jednym z powodów nieporozumień i wzajemnych pretensji. Widać to choćby w przypadku polityki językowej realizowanej latami przez władze włoskie, która dla wielu mieszkańców regionu była przykładem imperiaizmu językowego i przymusowej italianizacji lokalnych mniejszości, narzucenia języka i kultury obszarom, których ludność nie posługiwała się włoskim<sup>6</sup>. Podkreśla się, że w przypadku Friulijczyków proces masowej skolaryzacji, prowadzonej bez uwzględnienia języków lokalnych, w dużym stopniu przyczynił się do zatracania tożsamości i świadomości odrębności<sup>7</sup>.

Stolica regionu, Triest, ze swoją różnorodnością, pokojowym współistnieniem przeplatanych sporami o przeszłość i przyszłość stanowi swoisty mikrokosmos, laboratorium dla badacza pograniczy. To habsburskie miasto, w przeszłości jeden z ważniejszych portów cesarstwa, ma różne oblicza: śródziemnomorskie przeplata się ze środkowoeuropejskim i słowiańskim. Wszędzie widoczne są w nim ślady dumnej przeszłości, a zarazem niezgody na utratę autonomii (nieraz na ulicach widać powiewające flagi i hasła „wolny Triest”). Niezgoda na utratę autonomii, choć inaczej rozumianą, widoczna jest również we friulskiej części regionu. I tak jest w wielu zakątkach Friuli-Wenecji Julijskiej: granice są płynne, niedookreślone. Pisanie o nim przypomina przeprawę przez gąszcz zawłości, niejednoznaczności, także konfliktów i sporów, szeregu trudnych do uchwycenia niuansów. Opisać Friuli na kartkach jednego tekstu, jednego artykułu jest zadaniem niewykonalnym. Można jedynie nakreślić szkic, ukazać różnorodność językową i kulturową, zasygnalizować główne kwestie społeczno-polityczne. Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowy i ma na celu zapoznanie czytelników z tym wielojęzycznym i wielokulturowym regionem, będącym jednym z pięciu o szczególnym zakresie autonomii.

Statut specjalny regionu Friuli-Wenecja Julijska został zatwierdzony mocą ustawy konstytucyjnej z 31 stycznia 1963 roku<sup>8</sup>. Oznaczało to wypełnienie

---

<sup>6</sup> T. Maniaco, *Storia del Friuli. Il lavoro dei campi, la tradizione gastronomica, le radici della cultura contadina, le rivolte, il dramma dell'emigrazione e la nascita dell'identità di una regione*, Newton & Compton, Roma 2005, s. 8, *Tradizioni Italiane*, 17. Dla autora kwestia tożsamości regionalnej sprowadza się przede wszystkim do języka.

<sup>7</sup> L. De Clara, *op. cit.*, s. 45.

<sup>8</sup> Artykuł 2 statutu specjalnego (Statuto speciale della Regione Friuli-Venezia Giulia) stanowi: „Region obejmuje terytoria obecnych prowincji Gorycja i Udine oraz gmin Triest Duino-

zapisów konstytucyjnych z 1947 roku. Ustanowieniu ostatecznej treści statutu towarzyszyły liczne dyskusje przedstawicieli mniejszości zamieszkujących obszar regionu. Niezadowolenie z zapisów przejawiali szczególnie Friulijczycy, którzy jako najlicniejsza grupa językowa na tym terenie domagali się większego uznania praw i autonomii ze strony władz centralnych<sup>9</sup>.

Przyjęte przez decydentów rozwiązanie przyczyniło się do radykalizacji postulatów o niezależność. Punktem spornym była decyzja o połączeniu Friuli i Wenecji Julijskiej, zatem terenów, które w niewielkim stopniu dzieliły wspólną historię, tradycję czy język, oraz ustanowienie stolicy w Trieście (a nie Udine)<sup>10</sup>. Szczególnie to ostatnie wzbudziło sprzeciw bardziej radykalnych grup, które uznały to za postawienie obszarów friulskich w pozycji podporządkowanej<sup>11</sup>, a samą decyzję postrzegały jako akt czysto polityczny, związany z wcześniejszymi sporami z Jugosławią o Triest, mający chronić miasto, ale pomijający interesy Friulijczyków. Połączenie uznano za sztuczne i wymuszone. Mimo że już w połowie lat 40. XX wieku rozwinął się ruch na rzecz przyznania Friuli pewnego zakresu autonomii<sup>12</sup>, skupiony wokół różnych instytucji, m.in. Stowarzyszenia na rzecz Autonomii Friulskiej (l'Associazione per autonomia friulana)<sup>13</sup>

---

-Aurisina, Monrupino, Muggia, San Dorligo della Valle i Sgonico. Stolicą regionu jest miasto Triest". Zob. *Legge Costituzionale* 31 gennaio 1963, n. 1, [on-line:] <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge.costituzionale:1963-01-31;1-12> V 2018.

<sup>9</sup> Artykuł 3 statutu gwarantował wszystkim obywatelom równość praw i równe traktowanie, bez względu na grupę językową, do której przynależą, oraz z poszanowaniem ich charakterystyk etnicznych i kulturowych (*ibidem*). Zapis ten stał się podstawą do wprowadzenia opieki prawnej dla mniejszości językowych, początkowo przede wszystkim słoweńskiej, chociaż na jej pełną realizację w odniesieniu do tejże mniejszości trzeba było poczekać do ogłoszenia ustawy ratyfikującej traktat z Osimo. W. Misiuda-Rewera, *Regionalizm i mniejszości językowe we Włoszech*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, s. 83. Pierwszy oficjalny dokument państwowy uznający istnienie mniejszości friulijskiej został uchwalony dopiero w 1999 roku (mowa o Norme per la tutela e promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie). Na poziomie regionalnym ochronę języka i kultury friulskiej wprowadzała Ustawa regionalna nr 15 z 1996 roku. Zostały w niej unormowane przede wszystkim kwestie dotyczące nauczania języka friulskiego w szkołach (dotychczas nieobecnego w programach szkolnych), mediów w języku friulskim oraz działalności stowarzyszeń kulturalnych.

<sup>10</sup> F. Toso, *Lingue d'Europa. La pluralità linguistica dei Paesi europei fra passato e presente*, Baldini Castoldi Dalai, Milano 2006, s. 101, I Saggi, 31.

<sup>11</sup> A. Dessardo, *Le minoranze e la nuova scuola dello Stato*, [w:] *L'Italia europea. Dall'Unificazione all'Unione*, a cura di F. Bonini, T. Di Maio, G. Tognon, Studium, Roma 2017, s. 299, *Cultura, Storia*, 15.

<sup>12</sup> Trzeba wyraźnie podkreślić zróżnicowanie światopoglądowe wśród przedstawicieli ruchu.

<sup>13</sup> Stowarzyszenie zawiązało się w lipcu 1945 roku z inspiracji senatora (piastującego również urząd ministra) Tiziano Tessitoriego. Wcześniej w prasie ukazywały się artykuły, w których nawoływał do walki o autonomię dla Friuli; ogłosił też manifest na rzecz owej autonomii. Ze względu na

czy czasopisma „Patrie dal Friûl”<sup>14</sup>, za prawdziwy początek autonomizmu friulskiego uważa się moment połączenia Triestu i Friuli<sup>15</sup>. W reakcji na to polityczne wydarzenie grupa friulskich aktywistów założyła w 1966 roku organizację Moviment Friûl, przekształconą później w partię polityczną. W wyborach, które odbyły się w 1968 roku, organizacji udało się wywalczyć 12% głosów, co dało jej trzy miejsca w Radzie regionalnej. Wśród podnoszonych kwestii były zarówno te polityczne (większa niezależność Friuli), jak i ekonomiczno-społeczne, związane m.in. z niedoinwestowaniem regionu czy konsekwencjami licznej emigracji zarobkowej. Część członków i sympatyków ruchu była wcześniej związana z innymi inicjatywami profriulskimi: Scuele Libare Furlane (Wolne Szkoły Friulijskie) oraz Int Furlane<sup>16</sup>.

Pierwsza z nich ukonstytuowała się pomiędzy 1952 a 1954 rokiem dzięki staraniom nauczycieli i seminarzystów, pod przewodnictwem księdza, poety, pisarza i tłumacza Domenico Zanniera. Połączyła ich misja upowszechniania wśród mieszkańców regionu znajomości języka friulskiego, zagrożonego konkurencją ze strony włoskiego, oraz propagowania jego aktywnego używania<sup>17</sup>. Jak podkreśla Paolo Roseano, postulaty ruchu miały wymiar wyłącznie językowy i kulturowy. Drugą inicjatywą było stowarzyszenie Int Furlane, założone w 1962 roku przez księży z kręgu Scuele Libare Furlane, głoszących potrzebę bardziej wyrazistych działań. Podkreślali oni odrębność Friulijczyków jako ludu<sup>18</sup>, krytykowali

---

zaangażowanie w czasie prac nad projektami, a następnie nad ostateczną wersją statutu specjalnego Tessitori bywa nazywany ojcem regionu.

<sup>14</sup> Czasopismo (początkowo tygodnik, później dwutygodnik) założyli Felix Marchi i ksiądz Giuseppe Marchetti w 1946 roku. W publikowanych na jego łamach tekstach głoszono potrzebę uzyskania autonomii dla Friuli, promowano również język friulski i opowiadano się za jego standaryzacją. F. Finco, *Il friulano nei giornali: aspetti linguistici e testuali*, [w:] *Dialetto, tra oralità e scrittura. Atti del convegno internazionale di studi*, a cura di G. Marcato, Cleup, Padova 2012, s. 141. Czasopismo przestało się ukazywać w 1966 roku, jego publikację wznowiono 12 lat później, pod nieco zmienioną nazwą „La Patrie dal Friûl”. Ukazuje się do dzisiaj jako miesięcznik i jako jedyne publikuje teksty wyłącznie w języku friulskim.

<sup>15</sup> F. Toso, *Le minoranze linguistiche in Italia*, il Mulino, Bologna 2008, s. 99.

<sup>16</sup> Nie jest łatwo przetłumaczyć tę nazwę we właściwy sposób. Friulskie słowo *int* oznacza zarówno „ludzi” (wł. *la gente*), jak i „lud” (wł. *il popolo*). W tym przypadku właściwe wydaje się – użycie terminu „Lud friulski”, jako pełniej wyrażającego istotę stowarzyszenia. Są jednak autorzy, którzy pisząc o Friuli, pozostawiają słowo *int* w oryginalnej, nieprzetłumaczonej wersji (zob. np. M. Pascolini, *Eventi estremi e partecipazione popolare. Il terremoto del Friuli del 1976*, „Oltreoceano” 2016, vol. 12, [on-line:] <https://riviste.forumeditrice.it/oltreoceano/issue/view/55/showToc> – 4 II 2018).

<sup>17</sup> P. Roseano, *Patriarchi e preti: l'elemento religioso nell'identità etnica friulana*, „Annales. Series Historia et Sociologia” 2002, vol. 12, nr 2, s. 333-334.

<sup>18</sup> Miałoby to podkreślić odrębność Friulijczyków nie tylko ze względu na język. Jest to zresztą szerszy problem związany z pytaniem o definicje friulskości i Friuli. Zdaniem Raimondo Stras-

władze centralne za brak inwestycji w regionie, pogłębiający jego zapóźnienie w stosunku do reszty kraju. Przygotowywali w pewnym sensie grunt pod przyszłe postulaty Moviment Friul<sup>19</sup>.

Czynne zaangażowanie kleru było jedną z ważniejszych cech ruchu friulskiego, zwłaszcza w jego wczesnym okresie<sup>20</sup>. Jedną z głośniejszych akcji był list otwarty („Mozione del clero per lo sviluppo sociale del Friuli”), sygnowany przez 529 (czyli znaczącą większość) księży z archidiecezji Udine, przy akceptacji arcybiskupa, wzywający do podjęcia działań na rzecz rozwoju społecznego Friuli. Pomysłodawcą listu i autorem wstępnej wersji był ksiądz Pieri Lõndar (wł. Pietro Londero). Adresatami apelu były władze Republiki, regionu oraz prowincji Udine. W liście podniesiono najbardziej palące kwestie społeczne: utrzymującą się emigrację zarobkową, szczególnie osób młodych; silne zmilitaryzowanie terenu i będące jego konsekwencją ograniczenia w rozwoju ekonomicznym; zapóźnienie przemysłowe spowodowane niedostatecznym zainteresowaniem władz centralnych i wyłączeniem regionu z państwowego programu industrializacji; brak rozwoju szkolnictwa wyższego w Udine<sup>21</sup>. Wnioskowano również o przeprowadzenie konkretnych reform: utworzenie i wspieranie stref przemysłowych w regionie, co pozwoliłoby powstrzymać odpływ ludności; wprowadzenie ulg ekonomicznych i strefy wolnocłowej; rozwijanie infrastruktury drogowej (m.in. budowę autostrady na trasie Udine–Tarvisio, a tym samym ułatwienie połączenia z państwami sąsiadującymi); wsparcie rozwoju rolnictwa oraz utworzenie uniwersytetu w Udine<sup>22</sup>. Apel nie od razu trafił do publicznej wiadomości, jego publikację usiłowali powstrzymać politycy rządzącej partii (Chrześcijańska Demokracja), wywierając – przez jakiś czas skutecznie – naciski na archidiece-

---

soldo, włoskiego socjologa, badacza i znawcy regionu, tożsamość friulska w większym stopniu utrzymała się dzięki czynnikom geograficznym (przy czym kwestia wspólnej tożsamości komplikuje się w odniesieniu do części alpejskiej, np. Karnii) oraz administracyjno-politycznym niż kulturowo-lingwistycznym. R. Strassoldo, *Lingua, identità, autonomia: l'evoluzione della „questione friulana” dal 1945 ad oggi*, „Plurilinguismo. Contatti di Lingue e Culture” 2012, vol. 9, a cura di V. Orioles, s. 182. Strassoldo podkreśla, że pojęcie Friuli nie jest tożsame z obszarem friulskojęzycznym; Friulijczycy to wszyscy mieszkańcy, niezależnie od ich pochodzenia i języka, a sam język jest tylko jednym z elementów friulskiej tożsamości. Idem, *Friuli. La soluzione finale*, Clape cultural Acuilee – Designgraf, Udine 2005, s. 17.

<sup>19</sup> Idem, *Friuli. La soluzione finale*.

<sup>20</sup> Więcej na temat tożsamości friulskiej i roli kleru zob. F. Ulliana, *Tornare con la gente. Clero e identità friulana*, il Campo, Udine 1982.

<sup>21</sup> *Mozione del clero per lo sviluppo sociale del Friuli*, [w:] *Un documento per la storia. Contro la marginalità del Friuli. Pietro Londero e la Mozione del 529*, [b.m. i r.w.], s. 12-13, Golaine di Studis su l'Autonomisim, 17.

<sup>22</sup> *Ibidem*, s. 13.

zję Udine. List friulskich księży był swego rodzaju symbolicznym zerwaniem z ich dotychczas raczej jedomyślnym poparciem dla działań chadecji, a znaczna część księży zaczęła sympatyzować z Moviment Friûl. Jak zauważa Raimondo Strassoldo, pierwszy ruch friulski, obejmujący lata 1965-1971, cechował pragmatyzm oraz współdziałanie skrzydła katolicko-tradycjonalistycznego i laicko-socjalistycznego<sup>23</sup>. Autor zauważa również, że kwestia językowa zajmowała w tym czasie w programie ruchu drugorzędne miejsce, a liderzy posługiwali się językiem włoskim<sup>24</sup>.

W latach 70. kler wycofał się z areny politycznej, a księża skupieni wokół Int Furlane zdystansowali się od Moviment Friûl<sup>25</sup>. Sam ruch wkroczył w drugą fazę (1972-1976), z nową narracją akcentującą „wewnętrzny kolonializm” i wykorzystywanie peryferii robotniczych przez mieszczańskie centrum, ale także z wyraźniejszymi postulatami odnośnie do praw językowych i większego zakresu niezależności politycznej<sup>26</sup>.

W tym samym czasie powstała również nowa grupa katolicka, Glesie Furlane<sup>27</sup>, skupiająca się na działalności pastoralnej, ale niepomijająca przy tym kwestii tożsamościowych. Jej członkowie podkreślali potrzebę harmonijnej syntezy wiary katolickiej z tożsamością kulturową, odwołując się do terminów „akulturacja wiary” i „ewangelizacja kultury”<sup>28</sup>. Jednym z celów było uzyskanie zgody władz kościelnych na sprawowanie liturgii w języku friulskim. Bezpośrednim impulsem do podjęcia działań w sposób zinstytucjonalizowany było wydarzenie z 28 sierpnia 1974 roku, kiedy to 10 księży, nie otrzymawszy zgody na jednorazowe odprawienie mszy po friulsku, w ramach protestu pozostawiło na ołtarzu list, w którym upomnieli się o takie prawo<sup>29</sup>. Według Roseano, stowarzyszenie Glesie Furlane uosabiało ideę połączenia wartości uniwersalnych i lokalnych, proponując „religijną formę globalizmu”<sup>30</sup>.

Ożywienie etniczne lat 70. przyniosło wzmocnienie laickiego oblicza ruchu friulskiego. Rozpoczęła się walka o własną kulturę, język, tożsamość. Zdaniem Giovanni Campani stanowiło ono „rehabilitację kultur lokalnych” i przyczyniło

<sup>23</sup> R. Strassoldo, *Lingua, identità, autonomia...*, s. 189.

<sup>24</sup> *Ibidem*.

<sup>25</sup> P. Roseano, *op. cit.*, s. 334.

<sup>26</sup> R. Strassoldo, *Lingua, identità, autonomia...*, s. 189.

<sup>27</sup> Termin „Glesie Furlane” w języku polskim oznacza Kościół Friulijczyków.

<sup>28</sup> *Glesie Furlane*, [on-line:] <http://www.glesiefurlane.org/benvignuts> – 6 II 2018.

<sup>29</sup> Do dziś zgody tej nie uzyskali. Dokonali jednak tłumaczenia Biblii (w 1997 roku) oraz Lekcjonarza (w 2001 roku) na język friulski. Historię batalii o język przedstawia friulski reżyser Massimo Garlatti-Costa w filmie dokumentalnym pt. *Missus*, nakręconym w 2017 roku.

<sup>30</sup> P. Roseano, *op. cit.*, s. 335.

się w znacznym stopniu do wzmocnienia tożsamości jednostkowych i zbiorowych<sup>31</sup>. Z kolei uznanie dialektów było głównie zasługą regionalnych stowarzyszeń i organizacji kulturalnych, dla których język stanowił podstawową wartość; ich działania koncentrowały się nie tylko na zachowaniu języków mniejszości, lecz także na upowszechnieniu ich obecności w sferze publicznej. Ta swoista mobilizacja językowa nie dotyczyła wyłącznie grup, które już wcześniej czyniły wysiłki w tym zakresie. Uaktywniły się wówczas również bardziej pasywne, mniej widoczne do tej pory mniejszości, takie jak Cymbrowie<sup>32</sup> w Wenecji Euganejskiej czy Arboresze w regionach południowych i na Sycylii<sup>33</sup>. Kiedy w Italii trwały dyskusje polityczne nad wprowadzeniem ogólnopaństwowych przepisów chroniących mniejszości, poszczególne regiony zaczęły przyjmować własne rozwiązania. Jednym z pierwszych był region Friuli-Wenecja Julijska, określany niekiedy mianem pioniera rozwiązań legislacyjnych na rzecz mniejszości. Domenico Morelli, przewodniczący organizacji CONFEMILI (Comitato Nazionale Federativo per le Minoranze Linguistiche Italiane), stwierdził wręcz, że „Friulijczycy są najlepszymi obrońcami języków mniejszości”<sup>34</sup>.

Samo ustanowienie regionu Friuli miało zresztą istotne znaczenie dla polityki językowej we Włoszech, bowiem pojawienie się kwestii friulskiej zainicjowało ogólnonarodową refleksję nad historycznymi mniejszościami i związkami między językiem a etnicznością oraz wielojęzycznością. Jak wspomniano, po ustanowieniu regionu Friuli-Wenecja Julijska tylko język słoweński otrzymał gwarancję ochrony i był nauczany w szkołach na podstawie porozumień międzynarodowych (memorandum z Londynu z 1954 roku oraz traktatu z Osimo z 1975 roku<sup>35</sup>). Żaden z pozostałych języków i dialektów używanych w regionie: friulski, niemiecki ladiński czy wenecki nie był nauczany. Promocja języka i kultury friulskiej odbywała się zatem równocześnie z debatą polityczną na temat uznania wszystkich mniejszości, nie tylko w regionie, lecz także w całej Italii. Mobilizacja mniejszości w latach 70., na fali ożywienia etnicznego i kwestii friulskiej, opierała się na aspekcie kulturowym i językowym w większym stopniu

---

<sup>31</sup> G. Campani, *Dalle minoranze agli immigrati. La questione del pluralismo culturale e religioso in Italia*, Unicopli, Milano 2008, s. 71, *Storia Sociale Dell'Educazione*, 25.

<sup>32</sup> Cymbrowie, posługujący się archaicznym dialektem pochodzenia bawarsko-tyrolskiego, zamieszkują dwa obszary w Veneto: Lessinię w prowincji Werona oraz płaskowyż Asiago w prowincji Vicenza. F. Avolio, *Lingue e dialetti d'Italia*, Carocci, Roma 2019, s. 96.

<sup>33</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 135.

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> Traktat z Osimo (miejscowość nieopodal Ankony), podpisany pomiędzy Republiką Włoską a Jugosławią 10 listopada 1975 roku, ustalał ostateczny podział granic między oboma państwami, kończąc tym samym okres sporów terytorialnych.

niż wcześniejsze działania, które miały raczej polityczny charakter<sup>36</sup>. Friuli jako pierwszy z włoskich regionów przyjął dokument gwarantujący ochronę mniejszości językowych: Ustawę regionalną nr 68 z 1981 roku, modyfikowaną w kolejnych latach<sup>37</sup>. Zorganizowanie friulskich ruchów walczących o uznanie<sup>38</sup> (mimo pojawiania się kwestii spornych i różnych wizji niezależności – od radykalnych do stosunkowo umiarkowanych) oraz skuteczność w egzekwowaniu postulatów sprawia, że Friulijczycy są uważani za tzw. silną mniejszość<sup>39</sup>.

Pełnoprawny status, czyli pełne uznanie, język friulski uzyskał dopiero na mocy ustawy nr 482 z 1999 roku. Jej uchwalenie było realizacją zapisów konstytucyjnych (wspomniany art. 6), co zresztą zostało *explicite* potwierdzone w art. 2 ustawy. W ustawie wymieniono 12 mniejszości językowych objętych ochroną („język i kultura ludności albańskiej, katalońskiej, germańskiej, greckiej, słoweńskiej oraz chorwackiej, a także osób posługujących się językami francuskim, franko-prowansalskim, friulskim, ladyńskim, oksytańskim i sardyńskim”)<sup>40</sup>. Uwzględnienie friulskiego wzbudziło liczne dyskusje i pytania o to, dlaczego nie objęto ochroną ludności porozumiewającej się weneckim<sup>41</sup>. Wynikało to głównie z braku zgody co do tego, czy friulski jest językiem czy dialektem.

Poza ochroną gwarantowaną na szczeblu centralnym kwestie dotyczące języków oraz kultury mniejszości podlegają również unormowaniom regionalnym. We Friuli-Wenecji Julijskiej chodzi o następujące ustawy: dotyczącą mniejszości słoweńskiej z 2001 roku<sup>42</sup>, języka i kultury friulskiej z 1996 roku, społeczności niemieckojęzycznych z 1999 roku. W 2007 roku znowelizowano ustawę

---

<sup>36</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 141-143. Nie oznaczało to jednak rezygnacji z zaangażowania politycznego. Przykładowo po trzęsieniu ziemi, które nawiedziło Friuli w 1976 roku, powodując śmierć ok. tysiąca osób i ogromne zniszczenia, nastąpiła mobilizacja polityczna, zarówno w kręgach Moviment Friul, jak i wokół nowych inicjatyw społecznych. Por. R. Strassoldo, *Lingua, identità, autonomia...*, s. 190. Więcej na temat znaczenia tej katastrofy dla wzmocnienia poczucia przynależności i tożsamości friulijskiej zob. *Friuli, la prova del terremoto*, a cura di R. Strassoldo, B. Cattarinussi, F. Angeli, Milano 1978, *Studi di Ricerche Sociologiche*, 3.

<sup>37</sup> *Legge regionale 8 settembre 1981 n. 68 „Interventi regionali per lo sviluppo e la diffusione delle attività culturali”*, „Bollettino Ufficiale Friuli-Venezia Giulia” 1981, nr 81 (8 IX).

<sup>38</sup> Walka o uznanie oznacza działania na rzecz poszanowania odrębności; w tym wypadku chodzi o uznanie odrębności etnicznej i językowej.

<sup>39</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 108.

<sup>40</sup> *Legge 15 dicembre 1999, n. 482, „Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche”*, „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana” 1999, nr 297 (20 XII), [on-line:] <http://www.camera.it/parlam/leggi/99482l.htm> – 15 VI 2013.

<sup>41</sup> Dyskusja na temat statusu weneckiego (język czy dialekt) oraz postulaty na rzecz poszerzenia ustawowej listy historycznych mniejszości językowych są wciąż obecne w przestrzeni publicznej.

<sup>42</sup> Dziesięć lat wcześniej przyjęto ustawę nr 46 *Interventi per il sostegno di iniziative culturali ed artistiche a favore della minoranza slovena nella regione Friuli – Venezia Giulia* („Bollettino Ufficiale Regionale” 1991, nr 115 [6 IX]). Ustawa ta została uchylona.

chroniącą język friulski. Niektóre zapisy wzbudziły jednak kontrowersje i władze państwowe skierowały ustawę do sądu konstytucyjnego. Chodziło przede wszystkim o przepisy nakazujące wszystkim urzędom, niezależnie od tego, czy są usytuowane na obszarze friulskojęzycznym, przygotowywanie w języku friulskim oficjalnych aktów przeznaczonych dla ogółu ludności. Zakwestionowano też zapis o możliwości wprowadzania tablic z nazwami w dwóch językach lub jedynie w języku friulskim. Rząd uważał również za niekonstytucyjne zmiany zasad organizacji zajęć językowych w szkołach. Ostatecznie w odniesieniu do sześciu z siedmiu zarzutów sąd przyznał rację stronie skarżącej, odrzucił jedynie skargę na przepis dotyczący promowania nauki języka friulskiego na niefriulskojęzycznych terenach regionu. Jak zauważa Joanna Woźniakiewicz, zarówno rząd, jak i sąd przyłożyli jednakową miarę do obu języków, włoskiego i friulskiego, nie uwzględniając ich nierównej pozycji<sup>43</sup>.

Ustawa chroniąca społeczność słoweńską (nr 38/2001) po raz pierwszy uznawała jej obecność nie tylko na terenie prowincji Triestu i Gorycji (gdzie dużo wcześniej uzyskały ochronę na mocy międzynarodowych porozumień), lecz także Udine. W uzasadnieniu ustawodawca odwoływał się do dokumentów europejskich, w szczególności do Konwencji ramowej o ochronie mniejszości oraz do Europejskiej karty języków mniejszościowych lub regionalnych. Warto przy tym podkreślić, że w ustawie znalazły się również zapisy chroniące ludność niemieckojęzyczną zamieszkującą Val Canale (niem. Kanaltal). Katalog praw był zbliżony do postanowień ustawy nr 482 i obejmował prawo zapisywania imienia i nazwiska w języku słowiańskim, gwarantował też możliwość powrotu do jego tradycyjnej wersji w przypadku, gdy została przymusowo przekształcona na formę włoską. Zagwarantowano ochronę dziedzictwa historycznego i artystycznego ludności słoweńskojęzycznej, dostęp do edukacji w tym języku oraz załatwiania w nim spraw urzędowych, przywrócono również własność nieruchomości, które w przeszłości należały do grupy słoweńskiej i były wykorzystywane do aktywności kulturalnej i naukowej.

---

<sup>43</sup> J. Woźniakiewicz, *op. cit.*, s. 88.

## Językowa mozaika

Friuli-Wenecję Julijską cechuje niezwykle bogactwo języków i dialektów<sup>44</sup>. Do niedawna mapę językową najłatwiej było przedstawić, wskazując na prowincje, jednak reforma administracyjna z 2014 roku, a następnie decyzje władz regionu zniosły te jednostki, dlatego w tekście posługuję się określeniem „byłe prowincje”<sup>45</sup>. Język friulski, najbardziej rozpowszechniony, sam w sobie bardzo zróżnicowany i mający kilka wariantów, występuje na obszarach do niedawna stanowiących trzy prowincje – Gorycji, Pordenone i Udine. Ludność mówiąca językiem słoweńskim zamieszkuje tereny wzdłuż granicy ze Słowenią oraz na niewielkim odcinku graniczącym z Austrią, w byłych prowincjach Udine, Triest i Pordenone. Niemieckie grupy językowe występują na trzech obszarach: w Sauris w górnej Karnii, przy granicy z Cadore, w Timau, stanowiącym część gminy Paluzza w Karnii, oraz w Val Canale pomiędzy miejscowościami Pontebba i Tarvisio. Sauris i Timau stanowią swoiste wyspy językowe, czyli społeczności posługujące się językami znacząco odbiegającymi od używanych na obszarach przyległych. Ponadto istnieją grupy mówiące językiem weneckim, głównie na zachodzie regionu, w Sacile, Portogruaro i Pordenone. Doczekały się one oficjalnego uznania na mocy przyjętego w 2010 roku przez władze regionu dokumentu, gwarantującego ochronę dialektów weneckich używanych na różnych obszarach Friuli-Wenecji Julijskiej<sup>46</sup>.

## *Friulano* – język friulski

Źródło języka friulskiego, który ukształtował się ok. 1000 roku, tkwi w trzech tradycjach: łacińskiej, słowiańskiej i niemieckiej<sup>47</sup>. To połączenie sprawiło, że

---

<sup>44</sup> A. M. Boileau, *I gruppi linguistici nella regione Friuli-Venezia Giulia*, [w:] *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia...*, s. 8-9.

<sup>45</sup> Dyskusje nad reformą administracyjną trwały we Włoszech od lat. Funkcjonuje tam trójkrotny podział: regiony, prowincje i gminy (czyli odpowiednik naszych województw, powiatów i gmin). Władze Friuli-Wenecji Julijskiej zdecydowały o likwidacji prowincji i przeniesieniu kompetencji na poziom gmin. Ponieważ podział administracyjny jest regulowany zapisami w Statucie specjalnym, wymagało to modyfikacji dokumentu. Likwidacja prowincji wywołała spór polityczny w regionie, a nowo wybrane władze deklarują przywrócenie *status quo ante*.

<sup>46</sup> Ustawa regionalna nr 5 z 17 II 2010.

<sup>47</sup> L. De Clara, *op. cit.*, s. 53.

friulski posiada cechy gramatyki różne w zależności od wariantu, swoistą genezę i bogatą tradycję literacką<sup>48</sup>. Pierwsze odnalezione dokumenty, w tym także teksty literackie sporządzone w tym języku, pochodzą z XIII wieku. W okresie dominacji weneckiej, pomiędzy 1420 a 1797 rokiem, rozwój kultury friulskiej został znacząco zahamowany<sup>49</sup>. W XIX wieku rozwinęła się odmiana stanowiąca do dzisiaj ważny punkt odniesienia w procesie standaryzacji języka<sup>50</sup>. Pomimo procesów standaryzacji język friulski nie jest jednolity, istnieją trzy główne jego odmiany: zachodnia, środkowo-wschodnia i karnijska<sup>51</sup>.

Do zachowania friulskiego znacząco przyczynił się Kościół katolicki<sup>52</sup> – ceremonie religijne oraz katechizacja odbywały się w tym właśnie języku. W dużym stopniu dzięki temu zawirowania historii, przyłączenie Friuli do Wenecji, a później dominacja austriacka nie zniszczyły języka i tradycji<sup>53</sup>.

Istotną rolę w zachowaniu języka odegrały również organizacje i stowarzyszenia, szczególnie La Società Filologica Friulana/Società Filologica Furlane (Friulskie Towarzystwo Filologiczne), założone 23 listopada 1919 roku w Gorycji z inicjatywy osób zaangażowanych w krzewienie rodzimej kultury<sup>54</sup>. Stowarzyszenie nosi imię cenionego językoznawcy Graziadio Isaia Ascolego<sup>55</sup>, którego badania i działalność na rzecz zachowania kultury friulskiej zaowocowały wzrostem zainteresowania językiem ze strony lokalnych grup. Organizacja ma własny

---

<sup>48</sup> *Ibidem*.

<sup>49</sup> G. Darms, *Rhaeto Romance*, [w:] *Concise Encyclopedia of Languages of the World*, eds. K. Brown, S. Ogilvie, Elsevier, Oxford 2008, s. 894.

<sup>50</sup> *Provincia di Udine*, [on-line:] <http://www.provincia.udine.it/friuli/lingua/Pages/default.aspx> – 20 II 2013.

<sup>51</sup> Niekiedy można spotkać jeszcze bardziej szczegółowe wyliczenie, obejmujące m.in. wariant karnijski, z Pordenone, Bassa, Gorycji. Zob. *ABC dei friulani*, „Il Friuli. Storia e Cultura” 2009, nr 47 (11 XII).

<sup>52</sup> F. Toso, *Lingue d'Europa...*, s. 100.

<sup>53</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 74.

<sup>54</sup> Informacje ze strony internetowej stowarzyszenia: <http://www.filologicafriulana.it/easynet/Frameset.asp?CODE=SFF&FROMSTART=TRUE> – 7 IV 2013. Wśród ojców założycieli znaleźli się: Giovanni Lorenzoni, Bindo Chiurlo, Ugo Pellis, Ercole Carletti.

<sup>55</sup> Graziadio Isaia Ascoli (ur. 1829 w Gorycji, zm. 1907 w Mediolanie) – językoznawca, senator, intelektualista zaangażowany w sprawę narodową oraz walkę z antysemityzmem. Wiele z jego badań dotyczyło języka ladińskiego i friulskiego. O sobie zwykł mówić: „I soi nassût a Guriza di gjenitôrs israelits, i soi fi dal Friûl e mi glori di chest” („Urodziłem się w Gorycji w rodzinie żydowskiej, jestem synem ziemi friulskiej i jestem z tego dumny”). Ascoli był inicjatorem badań lingwistycznych w Italii, podkreślał w swych pracach wartość współistnienia języków i dialektów. Więcej na temat Ascolego i jego działalności zob. *Il pensiero di Graziadio Isaia Ascoli a cent'anni dalla scomparsa. Convegno internazionale, Gorizia-Udine, 3-5 maggio 2007*, a cura di C. Marcato, F. Vicario, Società Filologica Friulana, Udine 2010, *Biblioteca di Studi Linguistici e Filologici*, 12.

hymn, do którego słowa w języku friulskim napisał Bindo Chiurlo<sup>56</sup>, zaś muzykę skomponował Arturo Zardini<sup>57</sup>. Główna siedziba Towarzystwa mieści się w Udine, ale jego filie działają w Gorycji, Pordenone i Tolmezzo. Za główne cele działalności członkowie stowarzyszenia stawiają sobie promocję i ochronę języka oraz mniejszości friulskiej, a także prowadzenie badań i upowszechnianie wiedzy na temat kultury (literatury, historii, sztuki, muzyki, tradycji i obyczajów). Jednym z przykładów aktywności kulturowej organizacji były prace nad przygotowaniem i wydaniem dwóch publikacji: *Atlante linguistico italiano* („Włoskiego atlasu języków”) oraz *Atlante storico etnolinguistico friulano* („Friulskiego atlasu historyczno-lingwistyczno-etnograficznego”)<sup>58</sup>. Koncentracja na aspektach kulturowych i unikanie zaangażowania politycznego pozwoliły Towarzystwu przetrwać okres faszystowski, mimo że wiele podobnych organizacji etnicznych zostało wówczas zlikwidowanych<sup>59</sup>.

Ważną rolę w podtrzymywaniu znajomości friulskiego i jego upowszechnianiu odegrali również tworzący w nim literaci i poeci, z których najśłynniejszym bez wątpienia pozostaje Pier Paolo Pasolini<sup>60</sup>. Istotnym narzędziem są też media. Miesięcznik „La Patrie dal Friûl” w całości wydawany jest po friulsku, natomiast dziennik „Il Messaggero Veneto” oraz tygodnik „La Vita Cattolica” poświęcają dodatkowe rubryki na teksty w tym języku. Działają też dwie stacje radiowe nadające programy w języku friulskim: Radio Onde Furlane i Radio Spazio oraz trzy prywatne stacje telewizyjne.

Obecnie językiem friulskim porozumiewa się ludność w 178 gminach byłych prowincji Gorycja, Pordenone i Udine, głównie na terenach wiejskich

---

<sup>56</sup> Bindo Chiurlo (ur. 1886 w Cassacco, zm. 1943 w Turynie) – literaturoznawca, profesor literatury włoskiej na uniwersytecie w Pradze, poeta, badacz, miłośnik i popularyzator języka i kultury friulskiej. Na początku lat 20. zainicjował, wraz z geografem Olinto Marinellim, pogłębione badania toponomastyczne we Włoszech. W 1923 roku założył w Pradze Instytut Kultury Włoskiej, pierwszą tego typu instytucję, która stała się wzorem dla powoływanych później instytutów w innych państwach. Był autorem m.in.: *La letteratura ladina dei Friuli*, *Antologia della letteratura friulana*, *Bibliografia della poesia popolare friulana*, a także zbiorów poezji *Strofi*, *Nuove poesie* i *I versi friulani*. Zob. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 1981, vol. 25, [on-line:] [http://www.treccani.it/enciclopedia/bindo-chiurlo\\_%28Dizionario-Biografico%29/](http://www.treccani.it/enciclopedia/bindo-chiurlo_%28Dizionario-Biografico%29/) – 18 V 2013.

<sup>57</sup> Arturo Zardini (ur. 1869 w Pontebba na pograniczu z Austrią, zm. 1923 w Udine) zasłynął przede wszystkim jako kompozytor pieśni ludowych z tekstami pisanymi w języku friulskim. Najbardziej znany utwór Zardiniego nosi tytuł *Stelutis alpinis*. Komponował także pieśni religijne.

<sup>58</sup> G. Campani, *op. cit.*, s. 154.

<sup>59</sup> *Ibidem*, s. 75.

<sup>60</sup> Pier Paolo Pasolini (ur. 1922 w Bolonii, zm. 1975 w Rzymie) – pisarz, dramaturg, poeta, malarz, reżyser filmowy. Z wcześniej żyjących autorów piszących w języku friulskim można wymienić Ermesa di Colloredę, Pietra Zoruttiego, Caterinę Percoto czy Ugo Pellisa.

i w górach<sup>61</sup>, przy czym w wielu częściach Gorycji współlistnieje on z językiem słoweńskim, zaś w miastach – z językiem weneckim<sup>62</sup>. Trudno podać dokładną liczbę osób znających i używających na co dzień friulskiego; szacuje się, że to ok. 500–650 tys.<sup>63</sup>, ale stopień znajomości tego języka systematycznie maleje, szczególnie wśród osób młodych. Najszybciej został wyparty z miast, bowiem ich mieszkańcy stosunkowo szybko przyjmowali włoski. Część naukowców i publicystów, m.in. Licio De Clara, zarzucała włoskim władzom brak zainteresowania faktyczną sytuacją językową w regionie, czego wyrazem miała być niechęć do przeprowadzenia rzetelnych sondaży. Zdaniem De Clary te, które pojawiały się w lokalnych raportach czy prasie, trudno uznać za miarodajne<sup>64</sup>. Jak podaje publicysta, praktycznie jedyną taką próbą w XX wieku był sondaż „Cztery grupy narodowe we Friuli-Wenecji Julijskiej. Włosi, Friulijczycy, Słoweńcy i Niemcy”, którego wyniki opublikowano w połowie lat 70. Został on zrealizowany w latach 1971–1972 przez grupę badawczą „Alpina” z Bellinzona we współpracy z administracją gmin friulskich. Według sondażu 43,3% ludności mówiło po friulsku (13 stref), ale uzyskane dane bazowały na szacunkach gmin, a nie na faktycznych badaniach socjolingwistycznych<sup>65</sup>. Z kolei w 1996 roku władze poszczególnych gmin przeprowadziły swego rodzaju autobadanie, które miało określić powszechność użycia języka friulskiego przez mieszkańców. Z zebranych informacji wynikało, że w 169 spośród 219 gmin regionu ludność posługuje się językiem lokalnym. Nie były to jednak dokładne dane, a co więcej, De Clara dowodzi, że błędem jest klasyfikowanie do Friulijczyków wyłącznie osób używających friulskiego, bo oznaczałoby to sprowadzanie tożsamości wyłącznie do elementu językowego<sup>66</sup>, a utracie znajomości języka niekoniecznie towarzyszy zanik poczucia przynależności do określonej wspólnoty regionalnej czy lokalnej.

Friulski, mimo że występuje w kilku wariantach, uważany jest za język stosunkowo jednolity w porównaniu z językami i dialektami innych mniejszości<sup>67</sup>.

---

<sup>61</sup> Zakres terytorialny używania friulskiego został określony, w sposób enumeratywny, dekretem Presidente Della Giunta nr 412 z 13 listopada 1996 roku. Wymieniono w nim gminy, w których friulski jest językiem oficjalnym.

<sup>62</sup> F. Toso, *Lingue d'Europa...*, s. 98–99.

<sup>63</sup> Alessandra Burelli podaje nawet liczbę 700 tys. „Lingue minoritarie ed educazione bi-plurilingue in Friuli”, Fiorenzo Toso „tylko” ok. 430 tys. (*ibidem*, s. 98). Są to liczby odnoszące się do użytkowników friulskiego na terenie Włoch, nie wlicza się do nich migrantów żyjących poza granicami Italii.

<sup>64</sup> L. De Clara, *op. cit.*, s. 32.

<sup>65</sup> *Ibidem*.

<sup>66</sup> *Ibidem*, s. 45.

<sup>67</sup> F. Toso, *Lingue d'Europa...*, s. 100–101.

Proces standaryzacji języka, wspierany określoną polityką językową realizowaną na poziomie państwowym i regionalnym, nie zyskuje jednak powszechnej akceptacji. Szczególnie mieszkańcy obszarów peryferyjnych dążą do zachowania dotychczasowej odrębności, uważając wersję standardową za obcą i nienaturalną<sup>68</sup>.

Tożsamość friulska wykracza również poza granice kraju. Należy bowiem wspomnieć o emigrantach z Friuli, rozrzuconych po różnych kontynentach, identyfikujących się z regionem pochodzenia i podkreślających swoją friulskość<sup>69</sup>. Przykładem może być chociażby stowarzyszenie Ente Friuli Nel Mondo (Friuli na Świecie)<sup>70</sup>, założone w Udine w czerwcu 1953 roku i zrzeszające Friulijczyków mieszkających w różnych częściach Italii i poza jej granicami. Organizacja wydaje czasopismo (w języku włoskim), prowadzi stronę internetową, publikuje też spis wszystkich organizacji migrantów zrzeszających Friulijczyków (*Annuario del Fogolârs Furlans nel Mondo*)<sup>71</sup>.

## Společnosti słoweńskojęzyczne

W związku z zakresem ochrony i działań na rzecz mniejszości, szczególnie po wprowadzeniu unormowań w 2001 roku, zbiorowość słoweńska z Friuli-Wenecji Julijskiej uważana jest – obok francuskiej mniejszości z Doliny Aosty i niemieckiej z Górnej Adygi – za mniejszość „superchronioną”<sup>72</sup>. Poza oficjalną, standardową i skodyfikowaną pod względem gramatycznym i syntaktycznym wersją języka słoweńskiego, społeczności słoweńskie są podzielone na kilka grup dialektalnych zamieszkujących różne obszary o niekoniecznie wspólnej historii. Pierwszym z nich jest tzw. *Slavia Veneta* (*Slovenska Benečija*)<sup>73</sup> w prowincji

<sup>68</sup> *Ibidem*.

<sup>69</sup> W okresie masowej emigracji z Italii (lata 1880-1915) 10% ogółu emigrantów stanowili mieszkańcy Friuli. Migranci kierowali się do państw europejskich (Szwajcarii, Niemiec) oraz za-oceanicznych (głównie do Argentyny i Brazylii).

<sup>70</sup> Oficjalna strona internetowa stowarzyszenia: <http://www.friulinelmondo.com/> – 18 V 2013.

<sup>71</sup> Zob. *Annuario 2011*, [on-line:] [http://www.friulinelmondo.com/assets/files/documenti\\_2012/annuario\\_2011\\_bassa.pdf](http://www.friulinelmondo.com/assets/files/documenti_2012/annuario_2011_bassa.pdf) – 18 V 2013.

<sup>72</sup> F. Palermo, *Le minoranze linguistiche in Italia dopo la legge generale di tutela*, [w:] *Pluralismo linguistico e costituzioni. Un'analisi comparata*, a cura di A. Lollini, Alpha Beta, Merano 2004, s. 111-128, *Contact*, 14.

<sup>73</sup> Nazwana tak dla odróżnienia terenów, które wchodziły w skład Republiki Weneckiej, od tych, które należały do imperium habsburskiego. I. Jelen [et al.], *Tra conservazione e rischio di estinzione: La minoranza etno-linguistica slovena in Italia*, „Bollettino della Società Geografica Italiana” 2018, vol. 1, nr 1, s. 92.

Udine, obejmująca również Val Resia<sup>74</sup> oraz Val Torre. Drugi obszar to położona na północy regionu Val Canale, gdzie obok słoweńskiego występują odmiany germańskie i friulskie; na obu obecność słoweńskiego notuje się od średniowiecza. Ostatni obszar występowania słoweńskiego to Gorycja i Triest wraz z przylegającymi do nich terenami<sup>75</sup>. Pojawienie się na tym terenie słoweńskiego jest związane z rozwojem obu miast w XIX wieku i intensyfikacją imigracji<sup>76</sup>.

Sytuacja poszczególnych grup słoweńskich nie była jednorodna. W najtrudniejszym położeniu pod względem legislacyjnym byli Słoweńcy zamieszkujący prowincję Udine. Ich status został formalnie uporządkowany dopiero w 2001 roku, kiedy w życie weszła ustawa nr 38 regulująca ochronę mniejszości słoweńskiej w całym regionie, przyczyniając się do wprowadzenia intensywnej polityki językowo-kulturowej na rzecz lokalnych języków<sup>77</sup>. W kolejnych latach przepisy ustawy były wzmacniane rozwiązaniami o charakterze regionalnym<sup>78</sup>. W znacznie korzystniejszej sytuacji były pozostałe grupy słoweńskie, z Gorycji i Triestu, które już wcześniej korzystały z ochrony państwowej, w szczególności w zakresie edukacji, na podstawie memorandum z Londynu<sup>79</sup> oraz traktatu z Osimo. Prowincja Udine, obejmująca tzw. Slavia Veneta, Val Resia i Val Canale, ma odrębną od triestańskiej i gorycjańskiej historię, co nadaje jej dodatkowo odmienny charakter. Dotyczy to w szczególności dwóch pierwszych obszarów, które w przeszłości stanowiły część imperium habsburskiego, z jego specyfiką kulturową i polityczną<sup>80</sup>.

Podobnie, jak w przypadku friulskim, trudno określić liczbę mieszkańców regionu posługujących się językiem słoweńskim. Statystyki powszechnie uważane są za mało wiarygodne i kwestionowane zarówno przez mniejszość słoweńską,

---

<sup>74</sup> W dolinie występuje dialekt rezjański, najmniej zbliżony do literackiego słoweńskiego, bowiem uformowany w znacznej izolacji od niego, z licznymi zapożyczeniami z friulskiego.

<sup>75</sup> F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 82.

<sup>76</sup> *Ibidem*.

<sup>77</sup> Artykuł 1 ustawy stanowi: „Repubblica uznaje i chroni prawa obywateli włoskich należących do słoweńskiej mniejszości językowej zamieszkujących prowincje Triest, Gorycja i Udine”. *Legge 23 febbraio 2001, n. 38, „Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia”*, „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana” 2001, nr 56 (8 III).

<sup>78</sup> Przykładowo Ustawa regionalna nr 26 z 2007 roku wspiera m.in. współpracę z dwiema pozostałymi grupami mniejszościowymi: friulijską i niemiecką.

<sup>79</sup> Memorandum londyńskie gwarantowało równe prawa obu mniejszościom: włoskiej i słoweńskiej, żyjącym po dwóch stronach granicy. Zapewniało m.in. wolność wyboru języka w kontaktach z organami administracyjnymi i sądowymi, prawo do edukacji w języku ojczystym, tworzenie prasy i organizacji kulturalnych.

<sup>80</sup> T. Simčič, *La scuola con lingua di insegnamento slovena in Italia. Cenni storici, giuridici e culturali*, „Annali della Pubblica Istruzione” 2006, nr 5-6, s. 62.

jak i przez włoską większość<sup>81</sup>. Nie oddają też w pełni rzeczywistości ze względu na złożoność tożsamości etnicznych i trudność w jednoznacznym określeniu przynależności.

Do zachowania języka słoweńskiego w znacznym stopniu przyczyniło się szkolnictwo. Powstało ono jeszcze pod dominacją austriacką i funkcjonowało do 1923 roku, kiedy władze faszystowskie poddały szkoły obowiązkowej italianizacji. Słoweński powrócił do szkół po II wojnie światowej, w 1945 roku, jednak dopiero w 1961 roku wprowadzono uregulowania normatywne w postaci ustawy nr 1012, która oficjalnie uznawała istnienie „szkół państwowych ze słoweńskim jako językiem nauczania” – ale tylko w dwóch prowincjach: Gorycji i Trieście<sup>82</sup>. Kolejne akty prawne uchwalono w latach 70. Były to: ustawa nr 932 z 22 grudnia 1973 roku regulująca kwestie nierozwiązane poprzednią ustawą, dekret nr 417 z 31 maja 1974 roku oraz ustawa nr 1 z 14 stycznia 1975 roku, regulujące udział przedstawicieli szkół z językiem słoweńskim w organach kolegialnych prowincji Gorycji i Triestu. Obecnie szkoły słoweńskie, podobnie jak włoskie, podlegają ministerstwu edukacji, a na poziomie lokalnym odpowiednim strukturom edukacyjnym. Kształcenie realizowane jest na wszystkich poziomach i odbywa się całkowicie w języku słoweńskim (poza lekcjami włoskiego)<sup>83</sup>.

W miejscowości San Pietro al Natisone, w prowincji Udine, od 1986 roku działa dwujęzyczne przedszkole i szkoła podstawowa – L'Istituto per l'Istruzione Slovena (słow. Zavod za slovensko izobraževanje – Instytut Nauczania w Języku Słoweńskim). Funkcjonują też prywatne szkoły muzyczne: la Glasbena matica „E. Kogoj” – Centro Musicale Sloveno (Słoweńskie Centrum Muzyczne) z główną siedzibą w Trieście oraz filiami w Gorycji i Val Canale (prowincja Udine), a także „Emil Komel” Slovenski center za glasbeno vzgojo – Centro Sloveno di educazione musicale (Słoweńskie Centrum Edukacji Muzycznej) w Gorycji.

Z opublikowanych w ostatniej dekadzie XX wieku danych wynika, że systematycznie zmniejsza się liczba uczniów kształcących się w szkołach słoweńskich. Najwięcej pochodzi z rodzin, w których oboje rodzice są Słoweńcami (58%),

---

<sup>81</sup> Avolio szacuje, że liczba mówiących w języku słoweńskim oscyluje między 50 a 80 tys. (T. Avolio, *op. cit.*, s. 98), Toso podaje liczbę 60 tys. (F. Toso, *Le minoranze linguistiche...*, s. 81). W publikacji *Le minoranze linguistiche della Repubblica italiana* liczbę Słoweńców w latach 70. XX wieku szacowano na 100 tys. Zob. *Le minoranze linguistiche della Repubblica italiana*, a cura di S. Pahor, „Città e Regione” 1980, vol. 6, nr 3, s. 13-33.

<sup>82</sup> Legge 19 luglio 1961 n. 1012, „Disciplina delle istituzioni scolastiche nella Provincia di Gorizia e nel Territorio di Trieste”, „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana” 1961, nr 252 (9 X).

<sup>83</sup> E. Sussi, *Gli Sloveni*, [w:] *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia...*, s. 30-31. Więcej na temat szkolnictwa zob. publikacje Instytutu SLORI (Slovenski Raziskovalni Inštitut/Istituto Sloveno di ricerche), [on-line:] <http://www.slori.org/index.php?&lang=ita> – 4 II 2018.

mnijszą grupę stanowią dzieci, z których tylko jeden rodzic wywodzi się z kultury słoweńskiej (35%), a 7% to uczniowie, których rodzice nie są Słoweńcami<sup>84</sup>.

Zwraca się uwagę, że mieszkańcy terenów słoweńskich nie są jednomyślni co do metod ochrony języka, ale też, co może ważniejsze, co do modelu językowego, który tej ochronie ma być poddany. Zwolennicy pierwszej opcji opowiadają się za promowaniem języka literackiego, standardowego. Z kolei druga grupa oponuje przeciw narzucaniu odmiany języka (literacki słoweński), której nie uważa za swoją, i domaga się uznania lokalnych dialektów, które traktuje jako swoje faktyczne dziedzictwo kulturowe. Dotyczy to w szczególności zbiorowości posługującej się odmianą rezzańską, postulującej m.in. wprowadzenie nauczania w szkołach lokalnego wariantu, używanego również w środowisku domowym. W odpowiedzi na postulaty środowisk reprezentujących niektóre grupy dialektalne władze regionu uchwałyły przepisy umożliwiające finansowanie projektów i inicjatyw wspierających rezzański oraz odmiany słoweńskiego występujące w dolinach Natisone, Torre i Canale<sup>85</sup>.

## Społeczności niemieckojęzyczne

Mniejszości niemieckojęzyczne rozprzestrzenione są głównie na obszarach górzystych, alpejskich. Ich osadnictwo było raczej spontaniczne – poszukujący zatrudnienia przy wydobywaniu minerałów w okolicach Timau (Tischlbong) w Val Lumiei w niewielkich grupach zakładali tam osady od ok. XIII wieku. Ponadto mniejszości posługujące się niemieckim osiedlały się w Val Canale (Kanalstal), szczególnie w miasteczkach Pontebba i Tarvisio. Niemal od początku napływu ludności niemieckojęzycznej do Friuli najważniejszą rolę w rozprzestrzenianiu się języka i kultury odegrali przedstawiciele warstw uprzywilejowanych; niewykształcona i gorzej sytuowana ludność w niewielkim tylko stopniu poddawała się wpływowi, pozostając przy lokalnych dialektach. Istnieją dwie hipotezy dotyczące początków osadnictwa niemieckiego na terenach dzisiejszej Friuli-Wenecji Julijskiej. Pierwsza z nich, uwzględniająca aspekt językowy, wskazuje jako najbardziej prawdopodobny początek napływu grup niemieckich okres między rokiem 1250 a 1280. Historycy skłonni są upatrywać początków osadnictwa nie-

<sup>84</sup> N. Bogatec, M. Bufon, *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini. Nižje in višje srednje šole*, Trst 1999, [cyt. za:] E. Sussi, *op. cit.*, s. 32.

<sup>85</sup> *Legge regionale 16 novembre 2007, n. 26*, „Bollettino Ufficiale Regionale”, 2007, nr 047 (21 XI).

co później, ale nie dalej niż w 1306 roku (czas, z którego pochodzą pierwsze dokumenty potwierdzające istnienie zabudowań w Sauris)<sup>86</sup>. Najstarszy dokument, w którym pojawia się nazwa Sauris, pochodzi z 1280 roku, kiedy osada pozostawała pod dominacją patriarchatu Akwilei. Pierwsi osadnicy przybyli prawdopodobnie z Karyntii, z terenów położonych między dolinami Gail, Lesach i Möll oraz obszarem graniczącym z Tyrolem, obejmującym Obertilliach, Untertilliach i Kartisch<sup>87</sup>.

Obecnie społeczności niemieckojęzyczne mieszkają w pięciu gminach regionu: Sauris, Paluzza (Timau) oraz położonych w Val Canale Tarvisio, Malborghetto i Pontebba. Mieszkańcy dwóch pierwszych obszarów posługują się starymi odmianami niemieckiego (saurańskim i timavese), zbliżonymi do używanych w innych gminach północnych Włoch, poza regionem Friuli. Niemiecki z Val Canale, terenów, które do I wojny światowej pozostawały pod władzą austriacką, zaliczany jest do grupy karynckiej. Val Canale uchodzi za jeden z najbardziej wielojęzycznych obszarów regionu – normą wśród mieszkańców jest znajomość dwóch lub trzech języków.

Oficjalna ochrona języka i kultury mniejszości niemieckich żyjących na terenie Friuli-Wenecji Julijskiej została po raz pierwszy zagwarantowana na mocy art. 6 ustawy regionalnej nr 4 z 1999 roku<sup>88</sup>. Normowała ona przede wszystkim kwestie związane z finansowaniem działalności kulturalnej i językowej prowadzonej przez organizacje i stowarzyszenia. Kolejne gwarancje prawne pojawiły się w art. 5 ustawy regionalnej nr 30 z 2001 roku<sup>89</sup>. Dokument ten regulował kwestie dotyczące mniejszości słoweńskiej, ale z racji zamieszkiwania grup niemieckojęzycznych na terenach, do których odnosiła się ustawa, również one uzyskały ochronę. Za kamień milowy w kwestii uznania mniejszości niemieckich uważana jest ustawa nr 20 z 2009 roku, w całości odnosząca się wyłącznie do mniejszości niemieckojęzycznych<sup>90</sup>. Wyliczenie społeczności ma charakter enumeratywny, a więc zamknięty. W dokumencie wymienia się również dwa warianty niemieckiego jako podlegające ochronie: saurański i timavese.

---

<sup>86</sup> V. Goldschmidt, *L'isola linguistica tedesca di Sauris*, [w:] *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia...*, s. 68.

<sup>87</sup> *Legge regionale 15 febbraio 1999, n. 4, „Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione”*.

<sup>88</sup> *Ibidem*.

<sup>89</sup> *Legge 23 febbraio 2001...*

<sup>90</sup> *Legge regionale 20 novembre 2009, n. 20, „Norme di tutela e promozione delle minoranze di lingua tedesca del Friuli Venezia Giulia”*, „Bollettino Ufficiale Regionale” 2009, nr 47 (25 XI).

## Sauris – wyspa językowa

Sauris (Zahre) jest najwyżej położoną gminą górską w Karnii (na wysokości 1200-1400 m n.p.m.), na północnym wschodzie Friuli-Wenecji Julijskiej. Obejmuje trzy części: dolną (Unter Zahre/Dorf), górną (Ober Zahre o Plotzn) i Lateis (Za Latais). Stanowi niewielką wyspę językową, zamieszkiwaną obecnie przez ok. 500 osób<sup>91</sup> posługujących się starym wariantem niemieckiego – sauryjskim, nazywanym *zahar sprohe* lub *zarisch*. Według językoznawców osadnictwo niemieckie w Sauris datuje się na XIII wiek i wywodzi się z Val di Lesach na pograniczu tyrolsko-karynckim<sup>92</sup>. Przez wieki podróż do najbliższej wioski trwała ponad pięć godzin pieszo lub mułem. Dopiero w latach 30. XX wieku zbudowano drogę łączącą Ampezzo z Sauris.

Położenie Sauris sprawiło, że dialekt używany przez mieszkańców różni się od innych dialektów południowobawarskich, ponadto cechują go zapożyczenia z friuńskiego i włoskiego. Saurański używany jest głównie w kontekście rodzinnym, zaś w przestrzeni publicznej dominują friuński oraz włoski. Sauris, tak jak wiele górskich miejscowości – trudno dostępnych i z ograniczonymi możliwościami zarobkowania – doświadczało wzmożonych migracji ekonomicznych, tak nasilonych, że zagrożone było jego istnienie. Aby przeciwdziałać przybierającemu na mocy procesowi wyludniania, trzeba było przede wszystkim stworzyć miejsca pracy<sup>93</sup>. Tak zrodził się w 1980 roku projekt pod nazwą „Progetto Sauris – Serie di progetti integrati” („Projekt Sauris – projekty zintegrowane”), finansowany przez władze regionu. Jego głównym celem było stworzenie nowych miejsc pracy, przede wszystkim w budownictwie i turystyce (które miały pozostać wyłącznie w rękach społeczności lokalnej), a nie – jak dotychczas – w typowo tradycyjnych sektorach, takich jak przemysł tekstylny czy produkcja serów, nieprzynoszących znaczących profitów finansowych. Na poziomie działań kulturalno-oświatowych wskrzeszano stare tradycje, np. antyczny karnawał saurański czy Giro della Stella (zwyczaj chodzenia w Nowy Rok od domu do domu z życzeniami pomyślności), powołano także chór Zahre, mający w repertuarze piosenki i pieśni w najstarszej odmianie niemieckiego. Kolejną ważną inicjatywą było wprowadzenie dialektu saurańskiego do programu nauczania w szkołach,

<sup>91</sup> W 1961 roku Sauris liczyło 761 mieszkańców, w 1981 roku – 577.

<sup>92</sup> *I gruppi linguistici tedeschi nel Friuli-Venezia Giulia*, [w:] *Minoranze di Alpe Adria*, Istituto di Sociologia Internazionale Gorizia, [on-line:] <http://www.regione.fvg.it/rafv/export/sites/default/RAFVG/cultura-sport/cultura/comunita-linguistiche/FOGLIA5/allegati/comunitaGermanicheFvg.pdf> – 20 VI 2013.

<sup>93</sup> V. Goldschmidt, *op. cit.*, s. 69.

najszybszy zanik znajomości tego języka obserwowano bowiem wśród młodzieży, która chętniej posługiwała się włoskim<sup>94</sup>. Działania edukacyjne podejmowane przez mieszkańców Sauris wspiera uniwersytet w Udine, współuczestnicząc w przygotowaniu materiałów dydaktycznych oraz publikacji książek w lokalnym dialekcie. Pokłosiem tej współpracy jest m.in. książka *Der Relé unt de Glikhlik-hat* („Rele i szczęście”) i czterojęzyczne publikacje: po friulsku, włosku, timavese i saurańsku.

## Spór o nazwę. Myślnik a sprawa włoska

Mogłoby się wydawać, że po 72 latach od zatwierdzenia przez włoski parlament nazwy regionu zaproponowanej przez Tessitorego kwestia nazewnictwa nie budzi większych kontrowersji. Tak jednak nie jest. Na politycznej scenie regionu obecne są ugrupowania domagające się rozdzielenia Friuli i Wenecji Julijskiej. Jednym z zarzewi konfliktu stała się kwestia zapisu nazwy regionu. W konstytucji włoskiej oraz w statucie regionu, zgodnie z propozycją ojców założycieli, zastosowano zapis z myślnikiem: Friuli-Wenecja Julijska. Jednakże w ostatnich latach coraz częściej można spotkać się z zapisem łącznym, z pominięciem myślnika. Przykładowo Comitât pe Autonomie e pal Rilanç dal Friûl wystosował pismo do prezydenta regionu Massimiliano Fedrigi, domagając się korekty zapisu na znakach drogowych stojących w miejscu granicy z innym regionem, pojawił się na nich bowiem zapis „Friuli Venezia” i pod spodem „Giulia”, z pominięciem myślnika. Sprawiało to więc wrażenie, że ukuto nową nazwę. Autorzy interwencji powoływali się przy tym na zapisy stosowane w konstytucji, ustawach oraz orzeczeniach sądu konstytucyjnego, w którym nazwa regionu zapisywana jest właśnie z myślnikiem. Ale czy ta kwestia budzi zainteresowanie społeczne? Pewnym wskaźnikiem są komentarze zamieszczane pod artykułami poświęconymi „myślnikowi”. Sporo z nich można zaliczyć do kategorii „spór o błahostkę”, ale są też wpisy osób, dla których sprawa ma wymiar nie tylko ortograficzny, lecz także historyczny<sup>95</sup>.

---

<sup>94</sup> *Ibidem*.

<sup>95</sup> *Cartelli scritti in maniera non corretta, lettera a Fedrigi*, <http://www.udinetoday.it/cronaca/cartelli-stradali-sbagliato-nome-friuli-veneziah-giulia.html> – 1 VI 2018.

## Zakończenie

Na zakończenie warto przywołać wyniki ostatnich dostępnych badań preferencji językowych mieszkańców Friuli-Wenecji Julijskiej, przeprowadzonych w 2007 roku<sup>96</sup>. Badania ankietowe, zlecone przez władze regionu, zostały wykonane we współpracy z dwiema instytucjami naukowymi: Słoweńskim Instytutem Badawczym (Slovenski raziskovalni inštitut/Istituto Sloveno di Ricerche) oraz Friulskim Towarzystwem Filologicznym (Societat Filologjiche Furlane/Società Filologica Friulana). Były to pierwsze badania prowadzone jednocześnie na tak szeroką skalę na obszarach wszystkich trzech uznanych mniejszości historycznych. Ankiety rozprowadzono w 30 gminach regionu, wśród 3 tys. mieszkańców (zarówno obywateli włoskich, jak i cudzoziemców); 2150 respondentów było mieszkańcami terenów zamieszkiwanych przez społeczności friulskie, 750 pochodziło z obszarów zamieszkiwanych przez grupy słoweńskie, a 100 z obszaru germańskojęzycznego.

Na terenach friulskojęzycznych 40,3% respondentów jako język ojczysty wskazało friulski, zaś 10,8% zarówno friulski, jak i włoski. Oznacza to, że dla połowy ankietowanych friulski jest pierwszym językiem (i przez połowę respondentów jest również używany w kontekście rodzinnym, przy czym wartości dla używających zarówno friulskiego, jak i włoskiego są w tym przypadku wyższe i wynoszą 18%). Wyłącznie włoski jako język ojczysty zadeklarowało 33,9%, a pozostałych 15% wymieniło inny język lub inne wariacje językowe. W dwóch pozostałych częściach (słoweńsko- i germańskojęzycznej) wartości te były znacznie niższe: na słoweński jako pierwszy i podstawowy język wskazało 31% respondentów, zaś na słoweński i włoski jednocześnie tylko 4%. Dla 45,5% uczestników sondażu językiem ojczystym był włoski, a dla 19,5% inny język lub wariacje językowe. W przypadku terenów germańskojęzycznych wartości te były zbliżone. 27% respondentów zadeklarowało, że językiem ojczystym jest niemiecki, zaś 6% – niemiecki i włoski. Wyłącznie włoski okazał się pierwszym językiem dla 41% respondentów, a na inny język wskazała nieco ponad jedna czwarta ankietowanych. Co ciekawe, w odpowiedzi na pytanie o język używany najczęściej w komunikacji z rodziną respondenci z obszarów słoweńskojęzycznych najliczniej wskazywali czwartą możliwość: inny język lub inne wariacje językowe i dialektałne. Posługiwanie się wyłącznie słoweńskim zadeklarowało niecałe 19% osób. Z kolei na obszarach germańskojęzycznych ankietowani najczęściej wskazywali

---

<sup>96</sup> E. Susič, A. Janžič, F. Medeot, *Indagine sulle comunità linguistiche del Friuli Venezia Giulia. Tutela e normativa. Slovensko Deutsch furlan*, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, [b.m.w.] 2010.

włoski jako najpopularniejszy język komunikacji w rodzinie (48%); niemiecki wybrało 15%. Warto porównać te dane z odpowiedziami na pytanie o poczucie przynależności do określonej wspólnoty językowej (lub wspólnot). Mimo że aż 40% respondentów z gmin friulskojęzycznych zadeklarowało, że friulski jest ich językiem ojczystym (pierwszym), to na przynależność do friulskiej wspólnoty wskazało nieznacznie ponad 26%, natomiast blisko 40% odpowiedziało, że jest to zarówno friulska, jak i włoska społeczność. Na włoską jako jedyną wskazało 27,6% ankietowanych. W przypadku obszarów słoweńskojęzycznych zbliżony do friulskiej okazał się odsetek utożsamiających się z językiem lokalnym (24,4%), ale tylko 10 respondentów wskazało na włoską i słoweńską. Jedynie włoską wybrało 44% ankietowanych. W przypadku respondentów z gmin germańskojęzycznych ponad połowa (52%) odpowiedziała, że odczuwa przynależność do włoskiej wspólnoty językowej, 19% wskazało na włoską i niemiecką, a 14% wyłącznie niemiecką. Analiza wyników sondażu zdaje się potwierdzać tezę o sile mniejszości friulskiej, przynajmniej pod względem językowym, ale pokazuje też, że wciąż istnieje potrzeba wspierania działań na rzecz zachowania i rozwoju języków mniejszości<sup>97</sup>.

O różnorodności i bogactwie kulturowym Friuli-Wenecji Julijskiej może stanowić fakt, że w 90% gmin regionu zamieszkuje co najmniej jedna z historycznych mniejszości językowych. Na mozaikę językową i etniczną nakłada się dodatkowo zróżnicowanie religijne. Od kilku dekad coraz wyraźniej swoją obecność zaznaczają też nowe mniejszości – imigranci przybywający z Rumunii, Albanii, Serbii, ale także z Ghany, Ukrainy, Maroka czy Bangladeszu. W 2018 roku liczba imigrantów w regionie wyniosła 106 652, w tym 52,3% stanowiły kobiety. Najwięcej imigrantów zamieszkuje dawną prowincję Udine (39 821), druga co do liczebności grupa – Pordenone (31 661)<sup>98</sup>. Powoduje to zmianę krajobrazu społecznego, rodzi nowe wyzwania i pytania o współistnienie starych i nowych mniejszości, także w kontekście polityki językowej.

---

<sup>97</sup> Warto przy tym wspomnieć, że respondentów pytano także o opinię na temat sytuacji języka mniejszości. Na obszarze friulskojęzycznym nieco ponad 31% stwierdziło, że sytuacja friulskiego się polepszyła, 41% uznało, że nie uległa poprawie, a według 20% nastąpiło pogorszenie. Co ciekawe, uzasadniając swoje opinie, część osób stwierdzała, że wzrósł prestiż społeczny friulskiego (wskazywano m.in. na literaturę, media, przestrzeń religijną), ale w grupie osób uważających, że nastąpiło pogorszenie, powtarzały się stwierdzenia o wstydzie i postrzeganiu friulskiego jako języka chłopskiego, gorszego. E. Susič, A. Janžič, F. Medeot, *op. cit.*, s. 130.

<sup>98</sup> *Stranieri residenti al 1° gennaio: Friuli-Venezia Giulia*, [on-line:] <http://dati.istat.it/Index.aspx?QueryId=19107#> – 1 XI 2018.